

ELŻBIETA LATER-CHODYŁOWA
Poznań

CZYNNIKI „PRZYCIĄGAJĄCE” W POLSKIEJ EMIGRACJI ZAROBKOWEJ DO DANII W LATACH 1893 - 1929

Siły „wypychające” (ekspulsywne) ludność wiejską poza granice ziem polskich u schyłku XIX i na początku XX w. są dobrze znane. Głód ziem i eksplozja demograficzna — to bezspornie główne przyczyny ówczesnej emigracji. Jednakże w przypadku wychodźstwa do Danii w latach 1893 - 1929 większą rolę od rodzimych czynników „wypychających” odgrywały siły „przyciągające” (impulsywne) ze strony tego kraju. Trudno bowiem sobie wyobrazić, że dominujące w tej emigracji dziewczęta i młode kobiety nagle, w dużej grupie, same, bez impulsu z zewnątrz podjęły wędrowkę do obcego kraju i wielokrotnie ją powtarzały. Gdyby Dania nie stwarzała atrakcyjnych możliwości przyjmowania i utrzymywania zbiorowości imigracyjnej, emigracja do tego kraju nie mogłaby się wykształcić. Dania w l. 1870 - 1914 stanowiła klasyczny, impulsywny model gospodarczo-społeczny, zwłaszcza w dziedzinie organizacji społecznej gospodarki¹.

Dania stała się krajem imigracyjnym w okresie kapitalizmu monopolistycznego (1870 - 1914), na którego środkowe i końcowe lata przypadł napływ podstawowej masy polskiej emigracji zarobkowej. Kapitalizm duński wszakże charakteryzował się bardziej łagodnymi cechami aniżeli kapitalizm innych, dużych krajów Europy zachodniej, co wywarło wpływ na ukształtowanie się specyfiki przyjętej imigracji polskiej. Dania, nie mająca nigdy aspiracji mocarstwowych, pochłonięta była wówczas budowaniem własnego, domowego gospodarstwa. Realizując hasła — jak można by powiedzieć — „pracy organicznej”, dążyła do osiągnięcia konkretnie wymiernych celów. W kraju nastąpił wtedy rozkwit przemysłu, m.in. rolnego. Samo rolnictwo przeżywało również świetny rozwój².

¹ O ekspulsywnych i impulsywnych modelach gospodarczo-społecznych krajów wychodźczych i przychodźczych traktują m. in.: C. Bobińska, *Wprowadzenie*. W: *Mechanizmy polskich migracji zarobkowych*. Warszawa 1976, ss. 5 - 24; A. Pilch, *Ogólne prawidłowości emigracji z ziem polskich. Próba typologii i syntezy*. W: *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, ss. 35 - 49.

² Por. W. Czaplinski, K. Górski, *Historia Danii*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 300.

W okresie tym rolnictwo w Danii, podobnie jak w innych krajach Europy zachodniej, rozwijało się pod wpływem stale rosnącego zapotrzebowania na produkty wiejskie, postępu agrotechnicznego oraz koniunktury na rynku międzynarodowym. Gospodarczym wymogom czasu rolnictwo duńskie starało się sprostać poprzez zasadnicze przeobrażenia zarówno w dziedzinie techniki rolnej, jak w dziedzinie społecznej organizacji produkcji. Rolnicy duńscy wcześniej i w szerokim zakresie zdobyli się na melioracje i wzięcie pod uprawę dużych obszarów nowej ziemi oraz na zastosowanie nawozów sztucznych. Utworzyli też silną spółdzielczość wiejską. Dzięki temu rolnictwo w Danii w niewielkim stopniu odczuło europejski kryzys rolny ostatniego ćwierćwiecza XIX w.³

W ciągu ostatnich 25 lat XIX w. rolnictwo duńskie w sposób szczególny wyróżniało się w ogólnym obrazie rolnictwa europejskiego. W tym czasie bowiem nastąpiły w nim głębokie przemiany, idące śladem „rewolucji agrarnej” krajów kontynentu europejskiego. Specyfika duńskiej „rewolucji gospodarczej” polegała na nagłym przestawieniu tradycyjnego rolnictwa zbożowego na hodowlę bydła i produkcję nabiału. Tę właściwą „rewolucję gospodarczą” poprzedziło, i towarzyszyło jej później, wiele zmian ściśle agrarnych. Na treść „nowego rolnictwa” ostatniej ćwierci XIX w. złożyło się wprowadzenie nowych upraw przemysłowych, a przede wszystkim buraków cukrowych⁴.

Początek „nowemu rolnictwu” w Danii, jaki datuje się na 1870 r., dała tam tendencja do zwiększania powierzchni upraw. Bodźcem do powiększania gruntów użytkowych, oprócz wzrostu cen ziemi i płodów rolnych, była duża opłacalność uprawy buraków cukrowych. Rozszerzanie areału użytkowego gruntu dokonywano poprzez likwidację bagien, wrzosowisk, lasów i nieużytków oraz wydzieranie ziemi morzu, zwłaszcza w l. 1870 - 1880⁵. Intensywne osuszanie gruntów wprowadzono wprawdzie w całej Danii, jednak na wyspach Lolland — Falster posiadało ono szczególne znaczenie wobec panującego tam zacofania gospodarczego, zwłaszcza na wyspie Falster, w porównaniu z resztą kraju. Najbardziej znane było w latach siedemdziesiątych XIX w. zagospodarowanie dużego obszaru bagien w jej południowo-wschodniej części — w Bøtø, dokonane na

³ Por. J. Ciepielewski, I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza świata XIX i XX w.* Warszawa 1970, ss. 105, 112-113 i 204; W. Rusiński, *Zarys historii gospodarczej powszechnej.* Warszawa 1973, wyd. II uzup., s. 209; W. Czaplinski, K. Górski, *op. cit.*, s. 327.

⁴ W. Czaplinski, K. Górski, *op. cit.*, s. 327; G. Nellemann, *Polska emigracja do Danii od 1893 r.* „Przegląd Zachodni” nr 1/1973, s. 41; A. O. O'Dell, *Kraje skandynawskie.* Warszawa 1961, s. 207.

⁵ Por. A. O. O'Dell, *op. cit.*, ss. 218, 221, 223 i 227 oraz J. Ciepielewski, I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 105.

podstawie koncesji udzielonej w 1870 r. przez państwo. Zezwolenie opiewało na 4800 ha, co oznaczało uzyskanie ok. 10% nowego gruntu w stosunku do całkowitego obszaru wyspy. Ziemię tę wydarto morzu przez zbudowanie obwałowań i wypompowanie wody⁶. Nie bez znaczenia dla powiększenia plantacji buraczanych wyspy pozostawało po 1885 r. zmeliorowanie dużego obszaru bagien przez odprowadzenie nań szlamu, otrzymywanego z płuczki buraków w cukrowni w Nykøbing F.⁷

Uprawa buraków cukrowych i produkcja cukru powstały i rozwinęły się na obszarach stanowiących do lat siedemdziesiątych XIX w. „białą plamę” na gospodarczo-społecznej mapie Danii, na terenach — jak na stosunki duńskie — zacofanych noszących jeszcze znamiona ustroju feudalnego, dość wyraźnego w niektórych mikroregionach. Tam jednak właśnie objawiła się najpełniej duńska przedsiębiorczość i gospodarność, a szczególnie przywiązywanie wagi do szczegółów, procentujące wynikami powstania i rozwoju nowej produkcji rolnej. Wykształcenie się na tych obszarach przemysłu cukrowniczego z polowym zapleczem buraczanym nadało im duże znaczenie w gospodarczym obrazie Danii.

Przejście z tradycyjnej gospodarki zbożowej na polowe uprawy przemysłowe, głównie buraków cukrowych, szczególnie silnie i szybko wystąpiło na obszarach Wysp Duńskich, tj. na Lolland — Falster, Zelandii i Fionii. Przedstawiające dużą wartość ich ilaste gleby stanowiły dobrą podstawę do zakładania i rozwoju plantacji buraczanych. Na nich też wzięto pod uprawę buraków największe połacie ziemi. Dzięki temu Wyspy Duńskie szybko stały się regionem uprawy buraka cukrowego. Tam też powstała znakomita większość cukrowni⁸.

Przemiany te w najwyższym stopniu przyjęły się i określiły „buraczany” charakter najmniejszych, poza Bornholmem, Wysp Duńskich — kompleksu Lolland-Falster. Te nizinne wyspy posiadały najbardziej urodzajne gleby w całym kraju i ze względu na położenie, na jego peryferiach, nie rozwinęły innej działalności poza rolnictwem⁹. Do tej jednej gałęzi gospodarki przywiązywano jednak szczególną wagę. Na Lolland-Falster cechy „nowego, buraczanego rolnictwa” uzewnętrzniły się w najbardziej wyrazisty sposób.

Uprawa buraków cukrowych miała charakter na wskroś towarowy i wiążąc producenta z rynkiem przyspieszała rozwój duńskiego kapitalizmu agrarnego. Wymagając nadto intensywnych zabiegów agrotech-

⁶ A. O. O'Dell, *op. cit.*, s. 227.

⁷ Tamże oraz C. Pedersen, *Sukkerfabrikken „Nykøbing”. Dens tilblivelse og virksomhed, Maribo Amts økonomiske Selskabs aarbog 1915*. Maribo 1916.

⁸ A. O. O'Dell, *op. cit.*, s. 223.

⁹ Tamże, s. 227.

nicznych, wpływała na podniesienie już i tak wysokiej w Danii kultury rolnej tak pod względem technicznym, jak i organizacyjnym. Uprawa buraków cukrowych, dając zatrudnienie ludności wiejskiej w okresie „martwego sezonu”, przyczyniała się do kształtowania rynku pracy na wyludnionej wsi duńskiej. Sprzyjała też rozbudowie normalnej sieci kolejowej i kolei dojazdowych, zwłaszcza buraczanych kolejek wąskotorowych. Wreszcie — w najwyższym stopniu uprzemysławiała rolnictwo, stymulując powstanie i rozwój przemysłu cukrowniczego. Cukrownie duńskie — funkcjonując jako drobnokapitalistyczne zakłady najpierw w majątkach wielkiej, jak na stosunki duńskie, własności ziemskiej, a później i średniej — nie spowodowały jednak w Danii oddzielenia się w ostrej formie przemysłu cukrowniczego od polowej produkcji buraków, przez co ich uprawa jeszcze bardziej zyskiwała na znaczeniu ekonomicznym¹⁰.

Szybkie tempo powstania i rozwoju przemysłu cukrowniczego wyróżniało duński kapitalizm agrarny. Monopolizacja cukrowni duńskich nastąpiła już w pierwszych dziesięciu latach realizacji „nowego rolnictwa”. W l. 1870 - 1880 wszystkie znaczniejsze cukrownie na Lolland-Falster opalone zostały przez duży kapitał ziemiańsko-mieszczański¹¹.

W odróżnieniu od gospodarki innych krajów europejskich, które od początku XVIII w. zmierzały — z różnym powodzeniem — do przemysłowego wykorzystania buraków cukrowych, w rolnictwie duńskim nie było wcześniejszych prób uprawy buraków cukrowych i produkcji cukru na szerszą skalę. Cukrownictwo nie rozwijało się w Danii stopniowo — jak to miało miejsce we Francji, Niemczech i Austrii — lecz wykształciło się nagle i z dużym stopniem progresji¹². Przeobrażenia w tym zakresie następowały bardzo szybko. W przeciągu zaledwie dziesięciu lat (1870 - 1880), przy pomocy dużego nakładu środków agrotechnicznych i technicznych, stworzona została trwała i szeroka baza produkcji buraków cukrowych i cukru. Powstały wielkie plantacje buraczane wraz z nowoczesnymi cukrowniami. Dalszy ich rozwój utrwalony został budową i rozbudową linii kolejowych, niezbędnych do transportu płodów. Szczególnie po 1890 r. w wykształconych regionach uprawy buraków cukrowych w Danii, podobnie jak we Francji w odniesieniu do winnic i produkcji wina, a także w przypadku gospodarki w Niemczech, rozbudowa dużych linii kolejowych wraz z budową sieci specjalnych gospodarskich kolejek wąskotorowych, wiodących z pól do zakładów prze-

¹⁰ Por. W. Rusiński, *op. cit.*, ss. 216, 218 - 219, 221.

¹¹ Por. J. Klessens, *Mine polakminder fra Lolland-Falster*. W: *Lolland — Falsters Historiske Samfunds aarvog XXXVI*. Nykøbing F. 1949, *passim*; V. Kolbye, *Svensk og polsk Arbejdskraft till Lolland — Falsters Roemarkar*. W: *Lolland — Falsters Historiske Samfunds aarvog XXXVII*. Nykøbing F. 1950, *passim*.

¹² Por. W. Rusiński, *op. cit.*, ss. 219 - 220.

twórstwa rolnego, wpłynęła w niemałym stopniu na rozwój cukrownictwa¹³. Na Lolland-Falster sieć kolejek buraczanych odegrała doniosłą rolę w rozwoju przemysłu cukrowniczego wyspy.

Dania w krótkim czasie potrafiła zmodernizować charakter swojego rolnictwa. Ziemianie duńscy szybko przystosowali się do jego nowej, przemysłowej struktury. Przemiany te legły u źródeł nowoczesnego i systematycznego importu obcej siły roboczej. Emigrację do Danii bezpośrednio spowodowali właściciele duńskich cukrowni.

Pojawienie się emigrantów zarobkowych w Danii wiązało się ściśle z działalnością największego duńskiego monopolu cukrowniczego — *A/S De danske Sukkerfabrikker (DDS)*, utworzonego 20 kwietnia 1872 r. przez liczną grupę dużych właścicieli ziemskich (*godsejere*). Pierwszą cukrownię *DDS* stanowiła fabryka (*roesukkerfabrik*) w Odense, na Fionii. Pierwszą partię cukru wyprodukowała ona 13 grudnia 1873 r. W tym czasie planowano na Fionii budowę 10 innych cukrowni, lecz na przeszkodzie w realizowaniu tego zamiaru stały duże trudności z pozyskaniem odpowiedniej liczby chłopów zainteresowanych uprawą i pielęgnacją plantacji buraczanych. Ok. 1885 r. sytuacja w tym zakresie znacznie się poprawiła. Na wyspie powstało wiele specjalnych stacji pielęgnacji buraków cukrowych (*roepasningsstationer*). Drugą cukrownią w Danii była na Lolland-Falster *A/S Fabriken Lolland*, która pierwszy cukier wyprodukowała w styczniu 1874 r. Po bankructwie w 1877 r. i przejęciu jej przez *Interessentselskabet Højbygaard*, została w 1880 r. wchłonięta przez *DDS*¹⁴. Z cukrownią tą łączy się bezpośrednio początek „nowego rolnictwa” w Danii.

Zlokalizowana w Holeby, *Fabriken Lolland* założona została w 1872 r. przez braci Erharda i Johana Ditleva Frederiksenów. Była to jedna z mniejszych cukrowni, jakie posiadali oni w Saksonii, gdzie Erhard Frederiksen uczył się prowadzenia plantacji buraczanych. Uruchamiając w 1873 r. cukrownię, bracia Frederiksen produkcję cukru oparli na dwóch własnych majątkach: *Nøbbøllegaard* i *Højbygaard* o łącznym obszarze 300 Tdr. land (166 ha) uprawy buraków cukrowych. Pierwszy rok istnienia cukrowni był okresem próbnym, wzorowanym na angielskim systemie terminatorstwa w fabrykach. Ponieważ właściciele nie mogli na miejscu pozyskać niezbędnej siły roboczej, przyjęli 70 chłopców po konfirmacji jako terminatorów (*Arbejderlaerlinge*), zatrudniając ich w polu

¹³ Por. J. Ciepielewski, I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 109 i nast.

¹⁴ G. Nellemann, *Polskie landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. Et studie af landarbejder-indvandringen 1893-1929 og indvandrernes integration i det danske samfund i to generationer*. W: *Folkelivs Studier*. Nationalmuseet, København 1981, s. 29.

przy uprawie buraków oraz w cukrowni. Jednakże już w następnych latach, kiedy nastąpił znaczny rozwój areалу plantacji, sprowadzali oni do pomocy szwedzkie dziewczęta, początkując od 1874 r. systematyczną emigrację zarobkową¹⁵.

DDS rozwijały się ręką w rękę z cukrowniami na Fionii, Lolland, Møn i Zelandii. W 1882 r. powstała cukrownia w Nakskov, w 1884 r. w Stege i Assens, a w 1910 r. w Saksøbing. W 1898 r. uruchomiona została w Kolding stacja produkująca sok buraczany dla cukrowni w Assens. W 1880 r. bracia Frederiksen kupili starą cukrownię, wybudowaną przez lokalną spółdzielnię (*andelsselskab*) w Maribo i przejęli ją w 1892 r. W końcu DDS kupiły nie później niż w 1934 r., uruchomioną w 1912 r., cukrownię *Vestsjaelland* w Gørlev.

DDS planowały także budowę cukrowni na Falster, w Nykøbing F. Napotykały jednak tam konkurencję ze strony znanego ziemianina (*landmand*) Edwarda Tesdorffa, który propagował wśród chłopów falsterskich ideę utworzenia cukrowni, opartej na własnych plantacjach, w formie przedsiębiorstwa spółdzielczego. DDS zrezygnowały ze swoich planów na Falster, gdy w 1885 r. utworzone zostały w Nykøbing F. cukrownie spółdzielcze (*Andelssukkerfabrikken*). Pomiedzy akcjonariuszami a spółdzielcami, po tzw. wojnie cukrowej, nawiązana została ścisła współpraca, która wyrażała się m. in. w tym, że cukrownie w Nykøbing F. przekazywały DDS swoje produkty do dalszej rafinacji¹⁶.

Nowe uprawy przemysłowe narzuciły nie tylko inny sposób pracy, lecz również inną jej organizację. Rozwijający uprawę buraków cukrowych, a w szczególności poszerzający jej areal plantatorzy, musieli być z roku na rok pewni określonej liczby pracowników. Wyludniona wieś duńska nie zaspokajała ich potrzeb w tym zakresie. Zmienne, lokalne siły robocze były niepewne i niewystarczające. Utrzymująca się jeszcze do tych lat wewnętrzna sezonowa migracja zarobkowa tzw. jutlandzkich wyrostków buraczanych (*jyske roekarle*)¹⁷ nie dawała również gwarancji stałego rozwoju plantacji. „Nowe rolnictwo” wymagało więc nowoczesnej emigracji zarobkowej.

Sezonowe emigracje zarobkowe nie były w Danii nowością. Od ok. 1840 r., na długi czas przed systematyczną emigracją Szwedek rozpoczętą w 1874 r., szwedzka sezonowa siła robocza, docierająca głównie na Bornholm, zatrudniana była tak w rolnictwie, jak i w cegielniach oraz w róż-

¹⁵ Tamże, ss. 28-29 oraz V. Kolbye, *op. cit.*, s. 202.

¹⁶ G. Nellemann, *Polske landarbejdere...*, s. 30 oraz C. Pedersen, *op. cit.*, a także V. Kolbye, *op. cit.*, s. 203.

¹⁷ G. Nellemann, *Polske landarbejdere...*, s. 28; cyt. za K. E. Tangmose, *Jysk Arbejdskraft*. W: *Lolland — Falsters Historiske Samfunds aarbog*. Maribo 1973.

nych zakładach przemysłu wytwórczego i przetwórczego. Stąd też już przed 1874 r. istniały w Danii kanały, którymi sprowadzano siły szwedzkie: agenci i „stałe biura” (*faestekontorer*). Jednakże w przypadku plantacji buraczanych ustalił się zwyczaj, że po nawiązaniu kontaktu ze szwedzkimi młodymi kobietami, umawiano się z nimi z góry co do następnego roku lub zawierano ustną umowę, że przybędą wiosną z powrotem z nową, określoną liczbą dziewcząt, która — według obliczeń plantatorów — była potrzebna do pracy na plantacjach. Angażowania dokonywano poprzez wybraną „stałą dziewczynę” (*Faestepige*). Przewodnice te sprowadzały czasem dziewczęta również do sąsiednich majątków.

W sezonie letnim przebywało w Danii ok. 2 000 Szwedek. Najwcześniej znalazły się one w gminach Holeby i Tilliste, w zachodniej części Lolland. W gminie Holeby bowiem, siedzibie *Lolland-Fabrik*, bardzo wcześnie uruchomiono kilka mniejszych cukrowni, które opierały się głównie na produktach dwóch dużych majątków: Raahevegaard i Nøbøllegaard, leżących pomiędzy Maribo a Rødby. W gminie Tillitse natomiast, na południe od Nakskov, znajdowały się duże gospodarstwa, a wśród nich. Rudbejergaard, dostarczając swoje plody do *Nakskov Sukkerfabrik*¹⁸.

Szwedzki, emigracyjny „system stałych dziewcząt” (*faestepige system*), w którego ramach dziewczęta przywoziły do Szwecji zarobione pieniądze, został tam w 1884 r. zakazany. Dlatego też czyniono zabiegi, aby pozyskać zgodę władz szwedzkich na przeprowadzenie werbunku. Sprowadzanie szwedzkich dziewcząt we wspomniany wyżej sposób było jednak kontynuowane, a duńscy plantatorzy zamieścili w swoim piśmie „*Sukkerroedyrkeren*” wskazówki, jak można obejść nowe rozporządzenia¹⁹.

Z czasem jednak poczęły narastać trudności z pozyskaniem odpowiedniej liczby pracownic. Wówczas cukrownie duńskie, za pozwoleniem szwedzkich władz, zaangażowały szwedzkiego lojtnanta Ekenstama do prowadzenia werbunku wśród szwedzkich dziewcząt. Cukrownie organizowały werbunek w ten sposób, że przyjmowały zlecenia od plantatorów i przekazywały je dalej do objeżdżającego Szwecję Ekenstama. Ten troszczył się o porządek podróży Szwedek na określone miejsca do Danii. Kosztami werbunku cukrownie obciążały pracodawców. Instytucja ta utrzymywała się również po przybyciu pierwszej grupy Polek do Danii w 1893 r. Ostatni import. szwedzkiej siły roboczej nastąpił w 1906 r.,

¹⁸ V. Kolbye, *op. cit.*, ss. 202-203; E. S. Kruszewski, *Problemy osadnictwa Polaków w Danii 1893-1939*. PUNO, Londyn 1980, s. 16; *Fremmed arbejdskraft i Danmark for 1. verdenskrig. En arkivudstilling*. København 1977, ss. 5-9.

¹⁹ G. Nellemann, *Polske landarbejdere...*, s. 31 oraz E.-M. Boyhus, *Fabrikken „Lolland” og dens avlsbrug*. W: *Lolland — Falsters Historiske Samfunds aarbog*. Maribo 1973, s. 130.

a Ekenstam w następnym roku próbował bezskutecznie zorganizować emigrację fińskich dziewcząt. Zmarł on w 1907 r. Odływ szwedzkiej siły roboczej wiązał się ze wzmożoną w tym czasie działalnością szwedzkich plantatorów buraków cukrowych w Skanii, którzy zabrali z duńskiego rynku pracy dziewczęta ze Smaaland, Halland, Blekinge i północnej Skanii, uprzednio zarobkujące na duńskich plantacjach²⁰.

Zmierzch zorganizowanej emigracji szwedzkiej postawił przemysłowe rolnictwo duńskie w obliczu dużego zapotrzebowania na sezonową pomoc, której Skandynawia już nie oferowała. Potrzeby te szczególnie silnie wzrosły po 1882 r. po ogromnym rozszerzeniu areалу plantacji buraczanych, przy współudziale cukrowni, zwłaszcza wokół Nakskov, na Lolland-Falster. W 1893 r. obszar uprawy buraków cukrowych przy *Nakskov Sukkerfabrik* wzrósł o 1 000 ha w porównaniu do 1892 r., z 1 400 ha (2 000 Tdr. land) w 1892 r. do 2 400 ha (4 400 Tdr. land) w 1893 r., obejmując w sumie 26% powierzchni całej Lolland. Jednocześnie cukrownia ta silnie rozbudowała sieć kolejek buraczanych, transportujących buraki bezpośrednio z pól do fabryki. Łączna sieć kolejowa, jaką zbudowała ona w jednym tylko 1893 r. wynosiła 50 km²¹.

Cukrownictwo na Lolland-Falster rozwijało się wprawdzie od 1870 r., jednakże dopiero wraz z rozszerzeniem areálu uprawnego i wyposażeniem plantacji w infrastrukturę, zaczęło w 1893 r. być w kręgach ziemian głośno wokół uprawy buraków cukrowych i produkcji cukru. Istniały jednak na wyspach ogromne trudności z pozyskaniem rąk do pracy. Poszukując dróg wyjścia z tej sytuacji, cukrownie zwróciły uwagę na niemiecki system „chodzenia na Saksy” (*Sachsengaengeri*), w którym, zwłaszcza w środkowych Niemczech, uczestniczyła polska siła robocza — duża europejska rezerwa rąk do pracy. Propozycja cukrowni zrealizowana została poprzez pewne niemieckie biuro pośrednictwa pracy (*et tysk faestekontor*), które zatrudniło określoną liczbę niemieckich *Aufseherów* celem przeprowadzenia do Danii emigrantek polskich w 20-50-osobowych grupach²².

Wiosną 1893 r. *Fabriken Lolland* w ciągu sześciu tygodni wybudowała w zachodniej części wyspy osiem baraków (*Kaserner*), które — według obliczeń zarządu — mogły pomieścić ok. 400 osób. Baraki te znajdowały się w Mariebjerg, Vindeby, Horslunde, Vesterborg, Stokkemarke, Ryde, Opager i Kappel. Częściowo były one nowe, a częściowo przebu-

²⁰ V. Kolbye, *op. cit.*, s. 203; G. Nellemann, *Polskie landarbejdere...*, s. 31.

²¹ V. Kolbye, *op. cit.*, s. 204 oraz K. E. Tangmose, *op. cit.*, s. 155. (1 Tdr. land = 0,552 ha).

²² Patrz E. Later-Chodyłowa, *Organizacja polskiego ruchu emigracyjnego do Danii w latach 1892-1929*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1983, ss. 43-59.

dowane ze starszych budynków. Część mniejszych baraków przeznaczono dla Szwedek, lecz główną partię dla Polek.

Polki przybyły na miejsce pod koniec kwietnia 1893 r. w liczbie odpowiadającej przygotowanym dla nich miejscom zamieszkania i pracy, w około 500-osobowej grupie²³. Pracą na polu kierował konsultant rolny DDS (*Landbrugskonsulent*) Erhard Frederiksen. W pierwszym bowiem roku cukrownie przyjęły na siebie czynności administrowania prac polowych. Jednakże obowiązki te nie były korzystne ani dla cukrowni, ani dla plantatorów. Dlatego też w następnym roku czynności te, wraz ze sprowadzeniem emigrantek, scedowano na plantatorów, przyznając im prawo odpłatnego wynajmowania baraków. Właściciele upraw z kolei zadanie dostarczania polskich dziewcząt do Danii oraz kierowania ich pracą na plantacjach przekazali pruskim *Aufseherom*. Ci zaś w tych dziedzinach tak zawładnęli emigracją, że cały okres od 1894 do 1914 r. nazwany został „systemem aufseherowskim”²⁴.

Kilka lat robotnice polskie pracowały obok Szwedek. Podczas gdy Polki zatrudnione były w większych majątkach. Szwedki przebywały w mniejszych gospodarstwach. W 1889 r. cukrownie lollandzkie sprowadziły 470 emigrantek szwedzkich i 82 Polki, jednakże — zdaniem V. Kolbyego, kierownika cukrowni w Maribo — do pracy przy burakach przybyła znaczna liczba dziewcząt polskich. Nie później niż w 1906 r. istniały na wyspach tylko poszczególne większe majątki, w których pracowały Szwedki. Po tym roku Polki definitywnie zastąpiły emigrantki szwedzkie. Dania, po części wskutek przemian gospodarczo-społecznych zachodzących w innych krajach skandynawskich, po części wskutek własnych potrzeb, stworzyła dla galicyjskich dziewcząt szerokie możliwości migracyjne²⁵.

Zapotrzebowanie na polską siłę roboczą, występujące w przemysłowym rolnictwie duńskim, było realne i duże. Pomoc Polek była nieodzowna. Miała ona bowiem ogromny wpływ na rozwój przestrzenny uprawy buraków cukrowych. Od liczby i wydajności co roku przybywających sezonowo do Danii robotnic polskich uzależniona była corocznie zmieniająca się wielkość plantacji buraczanych. W 1902 r. areał uprawy buraków cukrowych w całej Danii obejmował 87 000 ha, a w 1911 r. wynosił aż 253 000 (254 000) ha. Wzrósł więc w tym czasie o 166 000 (167 000) ha, czyli ponad trzykrotnie, bo o 34,25% (34,38%). W stosunku do powierzchni całego kraju, wynoszącej ówczesnie 39 780 km², plantacje buraczane zaj-

²³ Wraz z Łotyszami — jak podaje E. Ortved, *St. Brigitta Korkens jubileum*. København 1922, s. 675.

²⁴ Patrz V. Kolbye, *op. cit.*, s. 204 oraz G. Nellemann, *Polskie landarbejdere...*, ss. 32-34.

²⁵ V. Kolbye, *op. cit.*, s. 204.

owały 6,35% (6,38%)²⁶. O roli emigrantek polskich w przemysłowym rolnictwie Danii świadczy fakt, że uprawiały one co najmniej 1% ogólnego obszaru plantacji w skali krajowej, a ok. 45% w niektórych mikroregionach, jak np. w gminie Nykøbing F.

Obecny stan badań nie pozwala na przytoczenie bardziej precyzyjnych danych, potwierdzających wpływ pracy emigrantek polskich na rozszerzenie areалу plantacji buraczanych do 1914 r. Wydaje się, że dopóki ruchem emigracyjnym kierowały zarządy cukrowni, zanim funkcję tę przejął od 1908 r. — formalnie, a realnie od 1915 r. Wydział Krajowy dla Cudzoziemskich Robotników Rolnych (*Landsudvalget for Anvænen delse af udenlandske Landarbejdere*), dane te nie były zbyt skrupulatnie i w skali ogólnokrajowej odnotowywane. Wiadomo tylko, że w 1907 r. 6 063 emigrantów polskich (4 240 kobiet i 1 823 mężczyzn) zatrudnionych było w 771 gospodarstwach, na obszarze 24 416 Tdr. Hartkorn²⁷. Po przejściu kontroli nad emigracją polską i wprowadzeniu regulacji ilościowej ruchu przez Wydział Krajowy, określono od 1915 r. ściśle tak stan przestrzenny plantacji buraczanych z uwzględnieniem jego rozwoju, jak i potrzebną liczbę robotnic polskich. Odtąd znany był dokładnie areal plantacji uprawiany przez robotnice przybyłe z Galicji. Zależność pomiędzy liczbą emigrantek polskich a wielkością obrabianego przez nie areалу buraków cukrowych w l. 1915 - 1927 przedstawia tabela 1.

O ile zależność pomiędzy wzrostem liczby Polek a rozszerzaniem arealu uprawy buraków nie była prosta, o tyle bardziej bezpośredni związek wykazywał odpływ emigrantek z umniejszaniem się obszaru plantacji buraczanych. Zależność ta uwidoczniła się najbardziej po 1920 r., kiedy to zaczęła maleć liczba stałych emigrantek, a coroczne pracownice sezonowe, przybywające do Danii w niewielkiej już liczbie, nie były w stanie wyrównać powstałych ubytków w obszarze plantacji buraczanych. Do najbardziej kryzysowych lat, zarówno pod względem liczby

²⁶ J. Okołowicz, *Galicyjscy robotnicy w Danii*. „Polski Przegląd Emigracyjny” nr 9 z 15 V 1911, s. 2; *Polscy robotnicy w Danii*. „Polski Przegląd Emigracyjny” nr 17 z 15 IX 1911, s. 11; A. Mytkowicz, *Powstanie i rozwój emigracji sezonowej*. Wydawnictwo Instytutu Ekonomicznego NKN, z. XX i XXI, Kraków 1917, przyp. na s. 153; *Płace robotników sezonowych za granicą. Dania*. W: *Kalendarz emigracyjny na rok 1912*. Ułożył J. Okołowicz, Kraków 1912, s. 45.

²⁷ Rigsarkivet, København, zespól: Indenrigsmin. Kontor for Kommune og Naeringsager; Sager vedr. Lov. af 21. 08. 1908 vedr. anvendelse af udenlandske arbejdere, Pudło I, 2 paczka — Ind. M. K. K. 1907 JN^o 1067: (Udkast) Forslag til Lov vedrørende Anvendelse af udenlandske Arbejdere til Arbejde i visse Virksomheder samt det offentlige Tilsyn dermed, Bilag 1. Polakkerne i Danmark i 1907, tab. II, ss. 18 - 19.

TABELA 1²⁸

Lata	Liczba emigrantek polskich		Obszar plantacji buraków	
	stała	corocznie emigrujących	ha	Tdr. land
1915	10 000	ok. 2 000	32 057	58 074
1916	10 000	ok. 1 500	31 480	55 734
1917	9 400	ok. 400	30 765	65 538
1918		żadna	36 177	75 415
1919	8 400	żadna	41 629	69 875
1920	8 100	ok. 800	38 571	62 862
1921	6 400	ok. 300	34 700	44 022
1922		żadna	24 300	57 971
1923		100	ok. 32 000	70 652
1924		1 350	ok. 39 000	70 652
1925		1 641	ok. 37 000	67 029
1926		919	ok. 30 000	54 348
1927		330	39 744	72 000

dziewcząt polskich, jak i wielkości areалу buraków, należał okres 1920 - 1923. Nastąpiło wówczas dosyć znaczne skurczenie powierzchni uprawy buraków cukrowych, które organizatorzy polskiego ruchu emigracyjnego wiązali z opuszczeniem pól buraczanych przez Polki, zwłaszcza w 1922 r., kiedy to do Danii nie przybyła żadna z nich. W tymże roku ogólny areal samych tylko cukrowni na Lolland-Falster i Møn (w Nakskov, Maribo, Saksøbing, Højbygaard i Stege) w wielkości 27 000 Tdr. land wykazywał 19-procentowy spadek w porównaniu do 1921 r., kiedy to obejmował on 34 000 Tdr. land²⁹. Kryzys w ruchu emigracyjnym z Polski powodujący duży spadek areалу uprawnego buraków cukrowych w skali ogólnoduńskiej, obrazują tabele 2 i 3.

TABELA 2³⁰

Lata	Liczba emigrantów polskich	Obszar uprawy w Tdr. land
1919	ok. 8 400	ok. 75 000
1920	ok. 8 100	ok. 70 000
1921	ok. 6 400	ok. 63 000
1922	ok. 1 000	ok. 43 000

TABELA 3³¹

Lata	Ubytek liczbowy robotnic polskich	Ubytek areалу w Tdr. land
1920	300	5 000
1921	1 700	7 000
1922	5 400	20 000
1920 - 1922	7 400	32 000

²⁸ Landsarkivet for Sjælland, Lolland — Falster og Bornholm, København, zespol: Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere, Dokumenter og Skrivelser vedr. Hvervning og Hjemtransport 1928, (b. p.) — Polsk Arbejdskraft.

²⁹ *Polske Arbejdere til Sukkerroemarkerne. Der ventes Indrejsetilladelse til ca. 1 000 nu i Foraaret.* „Nationaltidende” z 13 III 1924.

Ubytek 32 000 Tdr. land obszaru buraków cukrowych, powstały wskutek odpływu 7 400 emigrantek polskich, oznaczał dużą stratę dla przemysłowego rolnictwa duńskiego. Wykazując przy tym korzyści płynące z pracy polskich dziewcząt, uświadamiał on tym samym konieczność dalszego ich sprowadzania, co uzasadniali i propagowali duńscy organizatorzy emigracji. Dążenia zainteresowanych stron zatrudnieniem Polek do osiągnięcia pierwotnego stanu areału o powierzchni 75 000 Tdr. land i zdobycia potrzebnej liczby 7 000 polskich rąk do pracy nie mogły być z wielu względów polityki gospodarczej i społecznej zrealizowane. Dania już podczas I wojny światowej weszła na drogę gospodarki kierowanej przez państwo i wobec tego przestawała, być krajem imigracyjnym o wyraźnie impulsywnych cechach. Plantatorzy więc musieli poprzestać na bardziej ograniczonym rozwoju plantacji buraczanych. W 1924 r. przedstawili oni konkretne dane, które określały planowany wzrost obszaru uprawy buraków zaledwie na ok. 2 023 Tdr. land, przy przewidywanym zatrudnieniu na nim — 370 Polek. Plany te przedstawia tabela 4.

TABELA 4³²

Region	Planowany przyrost areału w Tdr. land	Potrzebna liczba emigrantów polskich
Zelandia i Møn	ok. 283	74
Lolland-Falster	ok. 1 488	203
Fionia	ok. 188	66
Jutlandia	ok. 64	27
Razem	ok. 2 023	370

Spodziewana jednak była w tym roku grupa ok. 1 000 Polek, wystarczająca, obok sił duńskich, do obrobienia istniejącego obszaru uprawy buraków cukrowych³³. Faktycznie w 1924 r. przybyło do Danii stosunkowo dużo, bo 1 350, emigrantek polskich do pracy na polach buraczanych.

O ile regulacją ilościową emigracji polskiej zajmował się w tym czasie wyłącznie Wydział Krajowy i tylko za jego pośrednictwem dokonywał się werbunek dziewcząt galicyjskich, o tyle — jak się wydaje — nie byli z nim związani wszyscy plantatorzy i producenci cukru w Danii.

³⁰ Landsarkivet for Sjaelland, Lolland — Falster og Bornholm, København, zespół: Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere, Dokumenter vedr. Organisationen 1908 - 1932, (bez tytułu i bez paginacji): „... I Aaret 1914 fandtes her i Landet cr. 12 500 polske Saesnarbejdere ...”.

³¹ Tamże.

³² *Polske Arbejdere til Sukkerroemarkerne ...*

³³ Tamże.

Wskazuje na to wielkość obszaru plantacji buraczanych uprawianych przez Polki, a w szczególności jego nieregularna zmienność w l. 1915 - 1927 (patrz tabela 1), raczej niezgodna i nieproporcjonalna w stosunku do globalnego arealu uprawy buraków w całej Danii.

W latach (1908) 1925 - 1929 z Wydziałem Krajowym współpracowało 12 cukrowni, w znakomitej większości należących do DDS. Były to takie cukrownie, jak: Nakskov, Maribo, Højbygaard, Sakskøbing, Nykøbing F., Stege, Vestsjaelland, Odense, Assens, Sønderjylland (Odense), Koldingegnen (Assens) i Bornholm. Do każdej z cukrowni przypisany był dany, już obrabiany bądź projektowany, areal plantacji buraczanych wraz z określoną liczbą właścicieli. Obszar każdej plantacji, co-rocnie zmieniający się, miał niezwykle istotne znaczenie dla emigracji polskiej, ponieważ od jego realnej i planowanej każdorazowo wielkości zależała liczba robotnic polskich, przydzielanych do pracy na nim od 1915 r. przez Wydział Krajowy. Część tej zależności ukazuje tabela 5,

TABELA 5³⁴

Nazwa cukrowni	Liczba plan- tatorów za- mawiających emigrantki pol- skie	Wielkość obszaru w Tdr. land		Liczba robotnic	
		buraków cukr.	buraków past.	zamó- wionych	przy- dzielo- nych
Nykøbing F. Fabrik	16	1 185	357	111	104
Nakskov	30	2 249	506	161	150
Maribo	14	1 312	203	111	100
Hobygaard	7	527	51	43	40
Sakskøbing	11	676	165	67	62
Stege	10	590	317	67	60
Vestsjaelland	8	342	260	37	33
Odense	5	222	113	22	22
Sønderjylland i Koldingegnen	4	85	51	9	9
Razem	105	7 188	2 023	628	580

zawierając liczby emigrantek polskich przydzielonych przez Wydział Krajowy 10 największym fabrykom cukru, współpracującym z plantatorami dysponującymi „polskim” obszarem plantacji buraczanych.

Przemysłowe rolnictwo duńskie nie mogło obyć się bez emigrantek

³⁴ Landsarkivent for Sjaelland, Lolland — Falster og Bornholm, København, zespól: Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere, Dokumenter og Skrivelser vedr. Hvervning og Hjemtransport 1928, Bestilt og tildelt udenlandsk Arbejdskraft 1928, (bez paginacji).

polskich. Ścisła zależność pomiędzy powierzchnią uprawy buraków cukrowych a zatrudnieniem na niej robotnic polskich występowała jeszcze u schyłku emigracji polskiej do Danii. Wiosną 1930 r., a więc w rok po oficjalnym zakończeniu polskiego ruchu emigracyjnego, cukrownia w Nykøbing F., będąca nadal przedsiębiorstwem spółdzielczym i zrzeszająca wówczas 12 plantatorów, obliczała swój areal buraków cukrowych bez robotnic polskich na 568 Tdr. land i aż na 1 040 Tdr. land z udziałem polskich emigrantek sezonowych, potrzebnych tam w liczbie 79 osób³⁵.

Obok liczby robotnic polskich znaczny wpływ na poszerzanie areалу uprawy buraków posiadała wydajność pracy zatrudnionych Polek, która w całym okresie trwania emigracji wzrosła co najmniej trzykrotnie. Ok. 1874 r. w *Fabriken Lolland* — prawdopodobnie zarząd cukrowni w Maribo — liczono, że każda z dziewcząt szwedzkich może w ciągu sezonu obrobić całkowicie 3 Tdr. land (1,66 ha). Wydaje się, że tę samą normę zastosowano w 1893 r. w stosunku do Polek, a może nawet wyższą, ponieważ — według powszechnej opinii — emigrantki polskie były bardzo dobrą siłą roboczą. W początkach lat dwudziestych przeciętna wydajność określana była przez organizatorów emigracji na 4,5 Tdr. land (2,48 ha). U schyłku polskiego ruchu emigracyjnego cukrownia w Nykøbing F. wyznaczyła blisko 6 Tdr. land (3,41 ha) na każdą Polkę. Ze względu na spółdzielczy charakter cukrowni, norma ta nie była zbyt wygórowana. Średnia wydajność pracy emigrantek przekraczała zapewne tę cyfrę, skoro „Schemat uprawy buraków cukrowych” (*Skema ang. Sukkerroer*) — blankiet Wydziału Krajowego, stanowiący formalne zamówienie ze strony plantatorów określonej liczby obcych robotnic na daną plantację w 1928 r. — zaznaczał w uwagach, że na jednego zagranicznego robotnika nie może przypadać do obrobienia więcej niż 10 Tdr. land (5,52 ha) uprawy buraków cukrowych³⁶.

Rzecz jasna, że impulsywnego modelu gospodarczo-społecznego Danii

³⁵ Landsarkivet for Sjælland, Lolland — Falster og Bornholm, København, zespół: Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere, Dokumenter vedr. Organisationen 1908-1932, Fortegnelse over Roedyrkere til Sukkerfabrikken „Nykøbing” som ønsker polske Saesonarbejdere til Pasing af deres Sukkerroemarker i 1930 (bez paginacji).

³⁶ V. Kolbye, *op. cit.*, s. 202; Landsarkivet for Sjælland, Lolland — Falster og Bornholm, København, zespół: Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere, Dokumenter vedr. Organisationen 1908-1932, jw. w przyp. 30; patrz przyp. 35; Landsarkivet for Sjælland, Lolland — Falster og Bornholm, København, zespół: Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere, Dokumenter og Skrivelser vedr. Hvervning og Hjemtransport 1928, — Landsudvalget for Anvendelse af Udenlandsk Arbejdskraft 1928, Skema ang. Sukkerroer (bez paginacji).

nie można traktować w całkowitym oderwaniu od ekspulsywnego modelu Galicji — kraju karłowatych gospodarstw, ogromnej masy bezrobotnych, niemal całkowicie pozbawionego przemysłu, wreszcie — regionu wysokiego przyrostu naturalnego. W procesie migracyjnym obydwie te modele, choć każdy o innej naturze i sile, wzajemnie się łączyły i uzupełniały. Dlatego też, o ile „nędza galicyjska” stanowiła przyczynę wywołującą emigrację dziewcząt galicyjskich do Danii, o tyle gospodarka duńska i jej społeczna organizacja umożliwiała i stymulowała ten ruch. Poza tym klasyczne cechy impulsywnego modelu ekonomiki duńskiej łączone były nieostrym charakterem kapitalizmu duńskiego.

Wkład galicyjskich dziewcząt w rozwój przemysłowego rolnictwa duńskiego był znaczący. Wprawdzie demokratyczna Dania wymagała wiele od polskich robotnic, jednak odwdzięczyła się za ich pracę. Symbolicznym tego wyrazem jest wzniesiony na rynku w Sakskøbing granitowy pomnik, przedstawiający dwie polskie dziewczęta z motykami w rękach.

